

प्राथमिक तहमा बालबालिकाले बिचैमा विद्यालय छोड्ने कारण र
परिवारको आर्थिक अवस्था : पथरिया, भ्वापा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग
स्नातकोतर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता

परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

कविता खड्का

स्नातकोतर तह (एम.एड) दोस्रो वर्ष

क्याम्पस रोल नं १५६२

परिक्षा रोल नं २८०१३६

त्रि.वि दर्ता नं ९-२-२०४-४४-२००५

भर्ना वर्ष : २०६६

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७२

सिफारिस पत्र (RECOMMENDATION LETTER)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय केन्द्रीय विभाग, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तहको आशिक आवश्यकता पूर्तिका लागि मेरो निर्देशन कविता खड्काले प्राथमिक तहमा बालबालिकाको बिचैमा विद्यालय छोड्ने कारण र परिवारको आर्थिक अवस्था : एक अध्ययन पथरिया भ्रापा यो शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । त्यसैले म यो शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....

जगदीश मूर्ति कोइराला

शोध निर्देशक

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग

त्रि. वि. कीर्तिपुर काठमाडौं

मिति :

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षा शास्त्र संकाय

शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग

TRIBHUVAN UNIVERSITY
FACULTY OF EDUCATION

CENTRAL DEPT. OF EDUCATION

विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं, नेपाल
फोन नं.: ४३३१३३७

UNIVERSITY CAMPUS
Kirtipur, Kathmandu, Nepal
Tel. No.: 4331337

पत्र संख्या:-
Ref.

मिति:
Date:

स्वीकृति पत्र (APPROVAL LETTER)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय केन्द्रीय विभाग, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तहको आशिक आवश्यकता पूर्तिका लागि मेरो निर्देशन कविता खड्काद्वारा प्राथमिक तहमा बालबालिकाको बिचैमा विद्यालय छोड्ने कारण र परिवारको आर्थिक अवस्था : एक अध्ययन पथरिया भ्रपा शीर्षकको शोधपत्र स्नातकोत्तर तहको उपाधिको लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख
उप.प्रा. मीन राज पौडेल
२. बाह्य सुपरिवेक्षक
प्रा.डा. महेश राज दाहाल
३. आन्तरिक सुपरिवेक्षक
जगदीश मूर्ति कोइराला

मिति :

कृतज्ञताज्ञापन (ACKNOWLEDGEMENT)

“प्राथमिक तहका बालबालिकाको विचैमा विद्यालय छोड्ने कारण र परिवारको आर्थिक अवस्था : एक अध्ययन पथरिया” भएका ले यसससँग सवन्धित रहेर विस्तृत अध्ययन हुनुपर्ने आवश्यकता महसुस गर्दै त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, स्नातकोत्तर (एम.एड) तह दास्रो वर्षको ECO. Ed. 598 को पाठ्यांश पूरा गर्ने प्रयोजन स्वरूप प्राथमीक तह पुरा नगरी बालबालिकाले विचैमा विद्यालय छोड्ने दर र कारणहरू” भन्ने शिर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र तयार पारिइको हो । अनुशन्धान एक विशिष्ट र गहन अध्ययन प्रकृया भयकाले यसलाई संपन्न गर्नका लागि विविध पक्ष एवं क्षेत्रबाट सहयोग प्राप्त हुनु पर्दछ ।

यस शोध पत्र तयार पार्ने सिलसिलामा मलाई शिर्षक चयन देखी लिएर यसको लेखन एवं संपादनको लागि आफ्नो ब्यस्त समयको बापजुद पनि निरन्तर सुभाब सल्लाह ,प्रेरणा, र उत्साह दिइ कुशल मार्ग निर्देशन प्रदान गर्नुहुने शोध निर्देशक श्रद्धेय श्री जगदीश मूर्ति कोइराला लाई हृदयदेखिनै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी शोधपत्र लेख्न सुअवसर प्रदान गर्नुहुने अर्थशास्त्र शिक्षा विभागका विभागिय प्रमुख मीनराज पौडेल पनि सदा आभारी छु । यस अभ्ययनलाई सफल बनाउनको लागी आवश्यक प्रेरणा तथा सहयोग प्रदान गर्नुहुने विभागका संपूर्ण गुरुवर्गहरूलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु

स्थलगत अध्ययनमा जाँदा तथ्यांक सकलन गर्ने क्रममा आवश्यक सहयोग गरी खुलस्त रूपमा प्रश्नहरूको दिइ विद्वानवर्गहरू सहयोगी विद्यालय परिवार, अध्ययनसंग सवन्धित बालबालिका र तिनीहरूका अभिभावक शिक्षक प्रधानअध्यापक ज्यूहरू प्रतिपनि आभारी प्रकट गर्दछु । तथा सहपाटी मित्रहरूप्रति हृदयदेखिनै आभार प्रकट गर्दछु ।

शोध पत्र निर्माण कार्यमा आवश्यक सल्लाह, सहयोग उपलब्ध गराउनुहुने आदरणिय सहपाटी मित्रहरूलाई पनि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्र निर्माण गर्ने क्रममा सहयोग लिइएका र साभार गरिएका विभिन्न पाठ्य सामाग्रीको आदरणीय रचनाकारहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा अथक परिश्रमका साथ कम्प्युटर टाइप गरी शोध कार्यलाई पूर्णता प्रदान गर्नुहुने जेकी महर्जनलाई पनि कृतज्ञता प्रदान गर्दछु ।

शोधार्थी

कविता खड्का

सोध सार (ABSTRACT)

प्रस्तुत शोधपत्र प्राथमिक तहमा बालबालिकाले विचैमा विद्यालय छोड्ने कारण र परिवारको आर्थिक अवस्था शीर्षकमा मुख्य उद्देश्य प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेको विवरण पत्ता लगाउनु, प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेको विद्यार्थीहरूको आर्थिक पृष्ठभूमिको अध्ययन गर्नु र विद्यालय छोड्नुको कारणहरूको विश्लेषण गर्ने राखी अध्ययन गरिएको हो ।

यो शोधकार्य ५ वटा विद्यालयलाई नमूना छनोट गरी अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ । अध्ययनका लागि शोधकर्ता स्वयम् उपस्थित भएर कक्षा छोडेको बालबालिकाको अभिभावक, कक्षा छोडेका बालबालिका, प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष एवम् शिक्षक अभिभावक संघका अध्यक्षसाग समेत प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता, प्रश्नोत्तर, छलफल आदिको माध्यमबाट यो अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ ।

अध्ययनलाई सरल ढङ्गले सम्पन्न गर्न विभिन्न प्रविधि र साधनहरूमा प्राथमिक स्रोतबाट उत्तरदातालाई प्रश्नावली भराउने, अन्तर्वार्ता लिने, छलफल आदिबाट तथ्याडकहरू संकलन गरियो भने केही द्वितीय तथ्याडकहरू विभिन्न लेख, रचना, पत्रपत्रिका बुलेटीन, स्मारिका, पुस्तक एवम् सम्बन्धित विद्यालयका विद्यार्थी अभिलेख आदिबाट सङ्कलन गरियो ।

यस अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यहरूको आधारमा बालबालिकाहरूले कक्षा छोड्नुमा गरिबी, छात्रवृत्ति नियमित नपाउनु, विद्यालयको कक्षा सञ्चालन समयमा बालबालिकाहरू आय आर्जनको काममा जानु, चेतनाको कमी, सामाजिक कुसंस्कार, खेतीपाती लगायत घरको काममा सहयोग गर्नु, घरमा साना-साना भाइ बहिनीहरूको हेरचाह गरेर बस्नु, विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापनमा कमी कमजोरी रहनु, विद्यालयको पठनपाठन प्रभावकारी हुन नसकेको शिक्षकहरूको विद्यार्थी प्रति राम्रो, मायालु व्यवहार नरहेको लगायत समग्ररूपमा विद्यालय र घरको वातावरण बालबालिकाको पठनपाठनको लागि अनुकूल नभएको आदि कमी कमजोरी रहेको पाइयो ।

यस अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा बालबालिकाको कक्षा बाल मैत्री हुनु पर्ने शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकलाई तालिमको व्यवस्था हुनु पर्ने, गरिबी उन्मूलन कार्यक्रम सेवा क्षेत्र भित्र सञ्चालन गर्नु पर्ने, छात्रवृत्ति वितरण लक्षित समूहमा नियमित गर्नुपर्ने, विद्यालयको भौतिक सुधार गर्नुपर्ने, सरोकारवालाहरुलाई सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने सुझावहरु बालबालिकाहरुले तह पूरा नगर्दै कक्षा छाड्नबाट रोक्न, यस समस्याको न्यूनिकरण गर्ने, रणनीति अपनाउन र समाधान गर्ने प्रधानाध्यापक, शिक्षक, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, क्षेत्रिय शिक्षा निर्देशनालय, शिक्षा विभाग, शिक्षा मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग आदि नीति निर्माण गर्ने तह देखि कार्यान्वयन गर्ने निकाय स्थानीय निकाय सम्मका लागि आवश्यक सुझावहरु गरिएको छ ।

विषयसूची (Contents)

सिफारिश पत्र (RECOMMENDATION LETTER)	i
स्वीकृती-पत्र (APPROVAL LETTER)	ii
कृतज्ञताज्ञापन (ACKNOWLEDGEMENT)	iii
शोधसार (ABSTRACT)	iv
संक्षिप्तीकृत सूची (ABBREVIATION)	vi
विषयसूची (CONTENTS)	vii
तालिका सूची (LIST OF CONTENTS)	xi

अध्याय - एक (CHAPTER ONE)

१. परिचय (Introduction)	१
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि (Background of the Study)	१
१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem)	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य (Objectives of the Study)	५
१.४ अनुसन्धान प्रश्न (Research Question)	६
१.५ अध्ययनको महत्व (Importance of the Study)	६
१.६ अध्ययनका सीमाहरू (Limitation of the Study)	७
१.७ अध्ययनका संगठन(Organization of the Study)	७
१.८ मुख्य शब्दवलीहरूको कार्यकारी परिभाषा (Operational definition of the Key Term)	८

अध्याय - दुई (CHAPTER TWO)

२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन (Review of the Related Literature)	९
२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन (Review of the Theoretical Literature)	९
२.२ पूर्व अध्ययनको पुनरावलोकन (Review of Previous Study)	१२
२.३ अनुसन्धान अन्तर (Research Gap)	१४
२.४ अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा (Conception Framework of the Study)	१५

अध्याय - तीन (CHAPTER THREE)

३.	अनुसन्धान विधि (Research Methodology)	१६
३.१	अनुसन्धान ढाँचा (Research Design)	१६
३.२	तथ्याङ्कको स्रोत (Sources of Data)	१६
३.२.१	प्राथमिक स्रोत (Primary Data)	१६
३.२.२	सहायक स्रोत (Secondary Data)	१६
३.३.	जनसंख्या नमुना आकार र नमुना छनोट रणनीति (Population Sample Size and Sampling Strategy)	१७
३.३.१	जनसंख्या (Population)	१७
३.३.२	नमुना आकार (Sample Size)	१७
३.३.३	नमुना छनोट रणनीति (Sampling Strategy)	१७
३.४	अध्ययन क्षेत्र (Study Area)	१८
३.५	तथ्यांक संकलनका साधनहरू (Tools of Data Collection)	१८
३.५.१	प्रश्नावली (Questionnaire)	१८
३.५.२	अवलोकन फारम (Observation Form)	१८
३.५.३	छलफल निर्देशिका (Discussion Guide)	१९
३.६	तथ्याङ्क संकलनका तरिकाहरू (Techniques of Data Collection)	१९
३.६.१	अन्तर्वार्ता (Interview)	१९
३.६.२	प्रत्यक्ष अवलोकन (Direct Observation)	१९
३.६.३	लक्षित समूह छलफल (Focused Group Discussion)	१९

अध्याय – चार (CHAPTER FOUR)

४.	नतिजाको विश्लेषण र व्याख्या (Interpretation and Analysis of Result)	२०
४.१	अध्ययन क्षेत्रको परिचय (Introduction of the Study Area)	२०
४.१.१	भापा जिल्ला (Jhapa District)	२०
४.२.२	पथरिया गा. वि. स. (Pathriya VDC)	२२
४.२	विद्यालय छोडेका बालबालिकाको विवरण (Dropout Students Report in School)	२७

४.२.१	२०६७ सालमा प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेका बालबालिकाको विवरण (Dropout Primary Level Students Report in 2067)	२७
४.२.२	शैक्षिक वर्ष २०६७ र २०६८ सालको श्री पथरिया उच्च मा.वि., श्री लक्ष्मी प्रसाद देवकोटा उच्च मा.वि., श्री मोती मा.वि., श्री आमवाडी प्रा.वि. र श्री सरस्वती नि.मा.वि. को तुलनात्मक विवरण (Comparative Seven Schools annual of 2067, 2068 Reports)	३७
४.३	विद्यालय छोडेका बालबालिकाहरूको पारिवारिक र आर्थिक अवस्था (Dropout Students for Family and Economic Condition)	४०
४.३.१	बालबालिको पारिवारिक अवस्था र यसले शिक्षामा पारेको प्रभाव (Impacts of Condition of Children's Family Background of Education)	४०
४.३.२	बालबालिकाको आर्थिक अवस्था र यसले शिक्षामा पारेको प्रभाव (Economic Condition of Childrens and Impacts of Education)	४३
४.४	प्राथमिक तहमा विद्यालय छोड्नुका कारणहरू (Causes of Dropout students in Primary Level)	४३
४.४.१	विद्यालय सम्बन्धी कारणहरू (Causes of School)	४४
४.४.२	आर्थिक कारणहरू (Causes of Economics)	४४
४.४.३	प्राथमिक तहमा विद्यालय छोड्ने कारणहरू बारे प्रधानाध्यपक तथा शिक्षकहरूबाट आएका प्रतिक्रियाहरू (Responses of in Primary Level Students droupout casues for Headmaster and Teachers)	४५
४.५	विद्यालय छोड्ने दर घटाउने उपायहरू (Solutions of Decreases School Drouput Rate)	४६
४.५.१	विद्यालय छोडेका बालबालिकाहरू पून : विद्यालय जाने सम्बन्धमा उनीहरूका दृष्टिकोण	४६
४.५.२	अभिभावकले दिएको सुझावका आधारमा विद्यालय छोड्ने समस्या कम गर्ने उपाय	४७
४.५.३.	प्रधानाध्यापक र शिक्षकले दिएको सुझावहरूका आधारमा विद्यालय छोड्ने समस्या कम गर्ने उपायहरू	४८

४.६ सुभावरु (Summary)	४९
-----------------------	----

अध्याय-पाँच (CHAPTER FIVE)

५. निष्कर्ष र सुभावरु (Conclusion and Recommendations)	५०
५.१. निष्कर्ष (Conclusion)	५०
५.२ सुभावरु (Recommendations)	५०
५.२.१ नितिगत सुभावरु (Policy Related Recommendation)	५१
५.२.२ व्यवहारिक सुभावरु (Practice Related Recommendation)	५१
५.२.३ आगामी अध्ययनका लागि सुभावरु (Further Related Recommendation)	५२

सन्दर्भ सामग्रीहरू (References)

अनुसूचीहरू

तालिका सूची (LIST OF TABLES)

तालिका ४.१	वडागत रुपमा जनसंख्या र परिवारको विवरण	२२
तालिका ४.२	वडा अनुसारको पारिवारिक संरचना	२३
तालिका ४.३	उमेरगत संरचना	२४
तालिका ४.४	२०७२ सालको गा.वि.स. को साक्षरता दर	२५
तालिका ४.४	२०७२ सालको पेशागत संरचना	२५
तालिका ४.५	२०६७ सालमा प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेका बालबालिकाको विवरण	२७
तालिका ४.६	२०६७ सालमा प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेका बालबालिकाको विवरण	२८
तालिका ४.७	२०६७ सालमा प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेका बालबालिकाको विवरण	२९
तालिका ४.८	२०६७ सालमा प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेका बालबालिकाको विवरण	३०
तालिका ४.९	२०६७ सालमा प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेका बालबालिकाको विवरण	३१
तालिका ४.१०	२०७१ सालमा प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेका बालबालिकाको विवरण	३२
तालिका ४.११	२०६७ सालमा प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेका बालबालिकाको विवरण	३३
तालिका ४.१२	२०६७ सालमा प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेका बालबालिकाको विवरण	३४
तालिका ४.१३	२०६७ सालमा प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेका बालबालिकाको विवरण	३५
तालिका ४.१४	२०६७ सालमा प्राथमिक तहमा विद्यालय छोडेका बालबालिकाको विवरण	३६
तालिका ४.१५	२०६७ र २०६८मा कक्षा छोड्ने विद्यार्थी	३७
तालिका ४.१६	शैक्षिक वर्ष २०७१ र २०७१ सालको श्री पथरिया उच्च मा.वि., श्री लक्ष्मी प्रसाद देवकोटा मा.वि., श्री मोती मा.वि., श्री आमवाडी प्रा.वि. र श्री सरस्वती नि.मा.वि.को विद्यार्थी विवरण	३८
तालिका ४.१७	विद्यालय छोडेका बालबालिकाको परिवारको किसिम	४१
तालिका ४.१८	विद्यालय सम्बन्धी कारणहरू	४४
तालिका ४.१९	आर्थिक कारणहरू	

संक्षिप्तकृत सूची (ABBREVIATION)

क्र. स.	=	क्रम संख्या
न.पा.	=	नगरपालिका
आ.व.	=	आर्थिक वर्ष
गा.वि.स.	=	गाउँ विकास समिति
प्रा.वि.	=	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	=	निम्न माध्यामिक विद्यालय
मा.वि.	=	माध्यामिक विद्यालय
उ.मा.वि.	=	उच्च माध्यामीक विद्यालय
जि.वि.स.	=	जिल्ला विकास समिति
ने.रा.वै.	=	नेपाल राष्ट्र बैंक
वि.सं.	=	विक्रम सम्वत
स.सं.	=	सदस्य संख्या
रू.	=	रूपैया
व्या. स.	=	व्यापारी संख्या
बा.सं.	=	बालबालीका संख्या
लि.	=	लिमिटेड
सं.पु.सं.	=	संलग्न पुरुष संख्या
ADB	=	Agriculture Development Bank
CBS	=	Central Bureau of Statistics
RAFICOL	=	Rapti Fidel Saving and Credit Co-operative Limited